

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»

Віра Волкова

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті на основі аналізу наукових підходів розглянуто сутність і зміст поняття «толерантність». В історичному плані термін «толерантність» стосується заборони релігійної дискримінації, до якої пізніше додалася заборона на етнічну дискримінацію. Сьогодні цей термін використовується на позначення широкого кола терпимого ставлення до соціальної групи чи політичної партії або ідей, які багато хто вважає неприйнятними; лояльності в оцінці вчинків і поведінки інших людей, готовності до порозуміння й співпраці в розв'язанні питань міжособистісної групової та міжнаціональної взаємодії. Ефективність толерантності залежить від обраної суспільством форми домінуючої свідомості: міфологічної, релігійної, секулярної або науково-громадської. Феномен толерантності органічно пов'язаний з комунікативними процесами міжособистісної взаємодії.

Аннотация:

Волкова Вера. Суть и содержание понятия «толерантность».

В статье на основе анализа научных подходов рассмотрено суть и содержание понятия «толерантность». В историческом плане термин «толерантность» относится к запрету религиозной дискриминации, к которой позже добавился запрет на этническую дискриминацию. В наше время этот термин используется для обозначения широкого круга терпимого отношения к социальной группе или политической партии или идеям, которые многие считают неприемлемыми; лояльности в оценке поступков и поведения других людей, готовности к пониманию и сотрудничеству в решении вопросов межличностного, группового и межнационального взаимодействия. Эффективность толерантности зависит от выбранной обществом формы доминирующего сознания: мифологического, религиозного, секулярного или научно-общественного. Феномен толерантности органически связан с коммуникативными процессами, функции которых служат основой для понимания сущности категории «коммуникативная толерантность» как личностного качества.

Resume:

Volkova Vira. The nature and content of the concept of "tolerance".

On the basis of scientific approaches analysis the nature and content of "tolerance" have been dwelt upon. In historical terms, the term "tolerance" comes from the ban on religious discrimination to which later was added the ban on ethnic discrimination. Nowadays, the term is more often used to refer to a wide range of tolerant attitudes to social groups or political parties or ideas that many consider unacceptable; loyalty in assessing the actions and behavior of other people, readiness for understanding and cooperation in addressing issues of interpersonal, group and international cooperation. The effectiveness of tolerance depends on the chosen by society form of the predominant conscience: mythological, religious, secular, or scientific and social one. The phenomenon of tolerance is organically linked to the communicative processes which functions are the basis for understanding the essence of the category of "communicative tolerance" as a personal quality.

Ключові слова:

толерантність; терпимість; цінність; інтолерантність; дискримінація; діалог; спілкування; взаємодія.

Ключевые слова:

толерантность; терпимость; ценность; интолерантность; дискриминация; диалог; общение; взаимодействие.

Key words:

tolerance; toleration; value; intolerance; discrimination; dialogue; communication; interaction.

Постановка проблеми. Соціальне становище сучасного покоління зумовлює проблему формування толерантності підлітків у міжкультурних та міжетнічних відносинах. Завдання, що поставили в сучасному суспільстві, вимагають нових підходів до організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, його спрямованості на розв'язання проблем розвитку та виховання особистості, яка повинна володіти не тільки комплексом знань, умінь і навичок, а й виявляти толерантне ставлення до людей інших національностей, віросповідань, традицій та ідей. Саме тому поняття толерантності набуває актуального значення в сучасному суспільстві.

Виховання толерантності в людських стосунках є стратегічним завданням освіти у XXI ст. Така значущість толерантності в сучасному житті спричинила необхідність створення в педагогічній науці «педагогіки толерантності», яка досліджує сутність толерантності, шляхи її втілення в суспільну практику як соціальної норми та цінності, як

принципу міжособистісної та міжгрупової взаємодії.

Найчастіше йдеться про релігійну, національну, расову, політичну толерантність або толерантність до конкретної статі (чоловічої або жіночої), до сексуальних меншин, до опонентів, інвалідів, психічно хворих тощо. Зазвичай принцип толерантності не визнають релігійні фундаменталісти, расисти, сексуальні шовіністи, радикальні націоналісти, ксенофоби, етноцентристи. Тоталітарні й авторитарні суспільства також значною мірою нетолерантні до тих чи інших соціальних груп або поглядів.

Термін «толерантність» виник як формула терпимості щодо релігійних меншин і сект унаслідок протестантської Реформації. В історичному плані він пов'язаний із підтримкою практики, що забороняє релігійну дискримінацію, до якої пізніше додалася заборона на етнічну дискримінацію. Сьогодні цей термін усе частіше використовується на позначення широкого кола терпимого ставлення до соціальних груп чи політичних

партій або ідей, які багато хто вважає неприйнятними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави твердити, що ідеї виховання толерантності мають глибоке коріння в поглядах Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, Л. Толстого, М. Монтессорі, К. Вентцеля, Р. Штейнера, М. Реріха, А. Швейцера, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі.

Дослідженню підлягали й окремі педагогічні аспекти толерантності. Зокрема розглядалося формування ставлення вихованців до толерантності як до суспільно значущої цінності (І. Бех, Б. Гершунський, В. Лекторський); виховання міжетнічної толерантності (В. Тишков); формування міжособистісної толерантності учнівської молоді (Г. Безюльова, Г. Шеламова); розвиток толерантності в контексті педагогічної взаємодії (Ю. Годоровцева).

Проблеми сучасної педагогіки та педагогіки толерантності переконують у необхідності системи у формуванні міжособистісної толерантності школярів. Аналіз і узагальнення літературних джерел, присвячених проблемам формування міжособистісної толерантності підлітків, виявляють недостатність їх дослідження, хоча сучасна педагогічна наука звертає увагу на формування міжетнічної толерантності, на формування ставлення до толерантності як загальнолюдської цінності. Одним із напрямів цього процесу є реалізація комплексу педагогічних заходів, спрямованих на формування міжособистісної толерантності старшокласників.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування сутності й змісту поняття «толерантність».

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні толерантність стала предметом вивчення педагогів, психологів, філософів і спеціалістів інших галузей науки. Проте вчені не мають єдиного погляду на виникнення у світовій культурі терміна «толерантність», оскільки вважають різним походження і розвиток толерантності як якості особистості. Важливою подією щодо толерантності стало підписання Нантського едикту, коли протестанти й католики знайшли компроміс між своїми конфесіями, тобто виявили толерантність один до одного. Окремим періодом в історії толерантності є кромвельський період англійської історії (XVII ст.). На той час серед різних пуританських сект, які входили до армії Кромвеля, існували дві – індепенденти, які обстоювали інтереси свободи, й левелери, які вважали головним – терпіння. Погляди представників цих сект

різнилися тим, що жодне з тверджень не може бути непогрішним настільки, щоб йому в жертву приносили інші переконання, що панують у суспільстві. Одним із захисників толерантності в кромвельський період був Джон Солтмарш, який твердив, що погляди однієї людини темні для іншої доти, доки Господь не відкриє обом очі. Тобто міркування різняться, і особистість повинна це враховувати, адже у кожного члена суспільства є свої особисті думки, що не залежать від того згодні з ними інші чи ні.

Епоха Відродження (XVIII ст.), яскравим представником якої є Вольтер, виявила небезпечний якобінський фанатизм раціоналістичного типу. Мислитель уважав, що ніколи, за жодних обставин неправильно твердити, що всі люди повинні мислити однаково. Думка будь-кого іншого має право на існування. Отже, у цей період важливою є повага до думки ближнього, навіть якщо вона не збігається з власною.

Завдяки діяльності учених і просвітителів, до соціальної свідомості стали поступово проникати ідеї толерантності як загальної цінності особистості й згоди між релігіями та народами.

Термін «толерантність» пов'язують з ім'ям Л. Толстого, який висунув ідею ненасилля в теоретичних працях і наукових положеннях. Основні філософсько-педагогічні ідеї письменника (любов, духовність, самовдосконалення, свобода, непротівлення злу насильством) розвивають і сучасні дослідники (В. Слободчиков), які вважають їх підґрунтям для виховання толерантності. «Толерантність» досягла в своєму розвитку певної висоти, оскільки до поваги й терпимості додалися деякі біблійні заповіді (полюби ближнього свого, вдарили в одну щоку – підстав другу щоку).

Тому останнім часом у суспільстві й освітній сфері активно впроваджується термін «толерантність», що зумовлено прийняттям Генеральною Конференцією ЮНЕСКО Декларації принципів толерантності. Особлива увага в цьому документі приділяється обов'язку країн-членів щодо забезпечення поваги до прав людини та основних свобод для всіх без винятку, незалежно від їхньої раси, статі, мови, національної належності, релігії або стану здоров'я, а також боротьбі з проявами нетерпимості. Також у Декларації висувалося завдання зробити все необхідне для утвердження ідеалів толерантності в соціумі, оскільки толерантність є не тільки важливим принципом, а й необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку всіх народів.

Декларація проголошує, що без толерантності не може бути миру, а без миру неможливий розвиток і демократія. Толерантність необхідна

у взаєминах між окремими особами, у сім'ї та суспільстві. У школах, університетах і осередках неформальної освіти, вдома й на роботі необхідно формувати атмосферу толерантності, стосунки відкритості, з повагою ставитися один до одного, виявляти почуття солідарності. Для того, щоб піднести громадянську свідомість, звернути увагу на небезпеку, приховану в нетерпимості, протидіяти її проявам, сприяти формуванню психології толерантності й вихованню в її дусі, 16 листопада урочисто проголошено щорічним Міжнародним днем толерантності.

Тлумачення терміна «толерантність» (tolerare – лат. «витримувати», «терпіти») є неоднаковим у різних мовах. Так, наприклад, іспанською – це здатність визнавати відмінність від своїх власних ідей і власної думки; французькою – це ставлення, яке припускає, що інші можуть думати або діяти інакше, ніж ти сам; англійською – це готовність бути терпимим, поблажливим; китайською – дозволяти, приймати, бути великодушним щодо інших; арабською – пробащення, поблажливість, м'якість, милосердя, співчуття, терпіння, прихильність до інших; російською – здатність терпіти щось або когось (бути витриманим, витривалим, стійким, уміти миритися з існуванням чогось або когось).

У науковій літературі толерантність розглядається як повага до інших, визнання багатомірності й розмаїття людської культури, норм поведінки, прийняття іншого погляду [1; 10; 14]. У такій інтерпретації толерантність означає визнання прав іншої людини, а її саму – такою, як і ти сам, такою, що претендує на розуміння й співчуття; це готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди й пошани.

Н. Асташова розглядає толерантність як цінність соціокультурної системи, свого роду внутрішній стрижень соціально-психологічного буття. Це комплексний феномен, що визначає ставлення не тільки до себе, а й до навколишнього світу. Поза ставленням до людини не можна говорити про толерантність-цінність. Отже, толерантність-цінність виступає певним поведінковим орієнтиром [1, с. 74].

Найвищим рівнем прояву толерантності особистості є наявність толерантності як ідеалу. Толерантність, позначена ідеальним проявом – це досконалий зразок, який є головним критерієм при розв'язанні фактично будь-яких питань і за сумісництвом стимул-реакцією поведінки та діяльності особистості [2, с. 76].

В. Тишков твердить, що «на психологічному рівні толерантність являє собою внутрішню настанову, добровільний вибір щодо людини

взагалі, до інших людей і колективів, які не нав'язуються, а набуваються кожним через систему виховання й життєвий досвід» [15, с. 63].

На думку В. Лекторського, категорія толерантності пов'язана з розширенням власного досвіду особистості та критичного діалогу, у процесі якого людина не тільки самоідентифікується, а й може змінюватися, розвиватися, оскільки, постійно потрапляючи в комунікаційні угруповання, особистість не тільки веде діалог з іншими, а й сама з собою, що дає їй змогу водночас удосконалювати свій внутрішній світ. Учений запропонував чотири можливі способи розуміння толерантності:

- толерантність як байдужість (існування думок, істинність яких не може бути доведена ніколи) – релігійні погляди, цінності різних культур, етичні вірування, переконання тощо;
- толерантність як неможливість взаєморозуміння (обмежує прояви терпимості пошаною до іншого, якого водночас зрозуміти неможливо й з яким неможливо взаємодіяти);
- толерантність як поблажливість (привілейоване у свідомості людини становище власної культури, тому всі інші оцінюються як більш слабкі: їх можна терпіти, але при цьому, водночас, і зневажати);
- терпимість як розширення власного досвіду й критичний діалог (дає змогу не тільки поважати чужу позицію, а й змінювати свою у формі критичного діалогу) [7, с. 15].

На думку А. Реана, поняття «терпимість» містить у собі й поняття «толерантність», але не підпорядковується йому, а є більш загальним.

Учений виділяє 2 механізми терпимості:

- Сенсуальна терпимість особистості. При цьому соціально-психологічна терпимість зумовлюється низькою соціально-психологічною чутливістю особистості (черствий, холодний тощо). Насправді, саме в такій варіації терпимість визначається толерантністю й пов'язується з підвищенням межі соціально-психологічної чутливості партнерів до різних впливів.
- Диспозиційна терпимість особистості. Саме тут підвищення терпимості пов'язано з формуванням відповідних настанов особистості («кожна людина помиляється», «у кожного своя думка»).

Сенсуальна терпимість пов'язана зі стійкістю особистості до впливів середовища, з послабленням реакцій на несприятливий фактор через зниження чутливості. Сенсуальна терпимість, отже, пов'язана з класикою толерантності, з підвищенням порогу чутливості до різноманітних впливів середовища, а також впливів суб'єктів міжособистісної взаємодії.

Тобто сенсуальна терпимість передбачає схильність, готовність особистості до певної реакції на середовище. Ця готовність проявляється на когнітивному, афективному та поведінковому рівнях. За диспозиційною терпимістю стоять певні настанови особистості, сукупність її ставлень до дійсності: до впливу інших людей на себе, їхньої поведінки, до життя [12].

У філософському аспекті «толерантність» – це терпимість до інших поглядів, думок, звичок, необхідна в контексті особливостей різних народів, націй і релігій. Це ознака впевненості в собі, усвідомлених і надійних власних позицій, готовність особистості, що не боїться порівнянь з іншими поглядами й не уникає духовної конкуренції, до адекватного сприйняття всіх ідейних течій, поглядів, думок.

Сучасна філософія тлумачить «толерантність» як інтелектуальну протилежність інтолерантності, нетерпимості (О. Леонтьєва, В. Петренко), як активну життєву позицію, що передбачає захист прав будь-якої людини й негативне ставлення до проявів нетерпимості (О. Асмолов, Б. Уільямс); як здатність до взаєморозуміння, бажання відчувати світосприйняття іншого, уміння йти на компроміс (Р. Валітова, В. Лекторський).

У психології поняття толерантності кваліфікують як основну умову й необхідну якість процесу становлення особистості. Так, у трактуванні М. Бубера толерантність являє собою органічну частину діалогу між «Я» і «Ти», у ході якого відбувається справжня зустріч у відносинах, позиціях і можливостях [4]. Тому ця категорія неодмінно пов'язана з комунікативними процесами в міжособистісних стосунках. Такий підхід обґрунтовують різноманітні зарубіжні психологічні теорії особистості. Наприклад, згідно з теорією «здорової особистості» А. Маслоу, трактування феномена толерантності відкриває шлях до розуміння сутності людини з позиції її самоактуалізації [8].

Для опису складних психологічних процесів і явищ, зокрема й толерантності, зазвичай застосовують три компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий. Окрім них, С. Братченко пропонує ще й вербальний компонент, обґрунтовуючи це тим, що в реальній освітній практиці мають місце спроби навантаження на толерантність навчання вимовляти правильні слова тощо [3, с. 107]. Дослідник наголошує на зв'язку феномена толерантності з комунікативними процесами міжособистісної взаємодії.

Отже, з психологічного погляду толерантність – це здатність особистості в комунікативних ситуаціях незбігання думок,

оцінних суджень, поведінки, вірування тощо управляти зниженням чутливості до об'єкта, що відбувається завдяки механізмам терпіння, терпимості й прийняття (компроміс). При цьому спілкування слугує основою глибинної, базисної толерантності людей.

Проблему толерантності в спілкуванні як необхідності налагодження суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками комунікативного процесу вивчали К. Абульханова-Славська, М. Каган, Б. Ананьєв, Н. Кузьміна, Б. Ломов, Г. Андреева, А. Мудрик, Б. Братусь, В. Мухіна, А. Брушлінський, В. Петровський, В. Слободчиков та інші вчені. На їх думку, комунікативний аспект спілкування передбачає обмін інформацією між індивідами, які спілкуються між собою. Інформація в процесі спілкування не просто передається від одного суб'єкта до іншого, а формується й розвивається, породжуючи спільність цих людей. Саме тому в психології виокремлено вербальну (мовну) й невербальну комунікацію, сутність якої, за висловом Г. Петрової, полягає в живому й актуалізованому здійсненні соціальної реальності, її демонстрації [9, с. 60].

М. Каган у процесі дослідження взаємозв'язку толерантності та спілкування акцентує увагу на «...досягненні спільності (або підвищенні рівня спільності) діючих суб'єктів... при збереженні неповторної індивідуальності кожного» [6, с. 86]. Таким чином, окреслюються співвідношення партнерів спілкування: взаємодія – толерантність – спілкування – спільність. Об'єкт толерантності в цьому процесі перетворюється на суб'єкт спілкування.

Отже, толерантність спонукає до спілкування, а від рівня спілкування залежить вид і рівень сформованості толерантності. Так, за визначенням А. Скок, «комунікативна толерантність – це насамперед здатність людини до взаємодії з іншими. Вона передбачає пізнання особистістю самої себе та іншої людини, толерантні настанови поведінки й спілкування» [13, с. 80].

Як переконуємося, аналіз змісту поняття «толерантність» підтверджує думки науковців про те, що цей феномен органічно пов'язаний із комунікативними процесами, функції яких є основою для розуміння сутності категорії «комунікативної толерантності» як особистісної якості.

Позитивне розуміння толерантності досягається через з'ясування її протилежності – інтолерантності, або нетерпимості. Нетерпимість ґрунтується на переконанні, що твоя система поглядів, твій спосіб життя стоять вище за всіх інших. Це не просто брак почуття солідарності, це неприйняття іншого через те, що він виглядає інакше, думає інакше, поводить інакше. Її

практичний прояв має широкий діапазон: від звичайної неввічливості, зверхнього ставлення до інших до етнічних чишень і геноциду, умисного знищення людей.

Толерантність та інтолерантність – це особливі види ставлення, які формуються на підставі оцінки якогось іншого індивіда, завдяки постійному зв'язку з об'єктом. Отже, тут справедлива формула: зв'язок – оцінка – ставлення – поведінка (намір) толерантна або інтолерантна.

Толерантність як ставлення породжує довіру, готовність до компромісу й співпраці, а також радість, товариськість, доброзичливість. Відповідно інтолерантність, як ставлення, породжує негативізм, недоброзичливість, а також негативні емоції – гнів, прикрість, злість.

Толерантність, коли немає підстав для негативної реакції, уважають природною толерантністю; толерантність, що проявляється, незважаючи на наявність підстав для неї, називається проблемною толерантністю. Проблемна толерантність має такі різновиди: толерантність підпорядкування, толерантність вигоди, толерантність наміру, толерантність вихованості [5].

Зрозуміло, що будь-яка інша особистість сприймає зауваження, наприклад, педагогів, стриманіше, ніж зауваження рівних собі за становищем. Очевидно також, що толерантність підпорядкування й толерантність вигоди – це прояви толерантності більш загального плану – вимушеної толерантності. Толерантність вихованості близька за природою до толерантності поблажливості і є для індивіда одним зі способів особистісного самоствердження, тому подібний індивід вважає «нижче за свою гідність» виявляти інтолерантність. Нарешті, конструктивна толерантність – це теж один із проявів толерантності вигоди.

Принцип толерантності зводиться до пробудження співчуття до людей інакшої етнічної, релігійної належності або до виявлення загальноприйнятих прав людини, що не збігаються з реальною політикою в конкретній державі. Це призводить до змішування нетолерантності з різними видами дискримінації. Саме толерантність потребує бачення суспільного життя як позитивного цілого. Розуміння цього і є об'єктивною основою істинної толерантності. Толерантність – це безперечне й глибинне розуміння необхідності іншого, відмінності особливостей його як моментів цілого. Нетолерантність – це ігнорування істини соціального життя.

На відміну від толерантності, дискримінація – це штучне культивування особливостей, які спотворюють межі прав, можливостей

економічної, соціальної, політичної та духовної активності; це придушення та витіснення іншого суб'єкта. На основі культурних або мовних характеристик індивіда чи групи, заснованих на переконанні що одні культури вивисуються над іншими (етноцентризм), той погляд, нібито одна нація має більше прав ніж інша (агресивний націоналізм), є крайнім проявом міжнаціональної інтолерантності. Саме дискримінація є головною проблемою розвитку толерантності, її використання й визнання нормою в суспільстві.

Ще однією гострою проблемою є толерантність у сфері етнічних відносин. У різні епохи вона набувала специфічних особливостей, у різних регіонах приймала найнеочікуваніші відтінки. Права на збереження своєї мови, своїх культурних цінностей, традицій, імен висувалися як фундаментальні вимоги й захищалися етносами на різних рівнях. І завжди завдання мирного співіснування, навіть більше – активної взаємодії етносів, були надзвичайно складними для практичного виконання на гідному рівні.

Глобалізація, масова міграція населення, зростання розриву в добробуті між різними країнами й між етнічними групами всередині країн істотно підсилили загрозу ескалації різних форм нетерпимості, що набула планетарного характеру.

Очевидно, що толерантність розуміється сьогодні як інструмент регулювання міжетнічних стосунків, зокрема як терпимість до іншої культури, іншої думки, іншої віри.

Тобто ми можемо визначити толерантність як шанобливе ставлення до чужої думки, лояльність в оцінці вчинків і поведінки інших людей, готовність до розуміння й співпраці в розв'язанні питань міжособистісної, групової та міжнаціональної взаємодії.

Багато авторів для визначення поняття «толерантність» користуються категорією «своє-чуже», що позначає, з одного боку, факт наявності відмінностей між людьми (соціальними групами), а з іншого – факт наявності процесів самоідентифікації. Припускається, що толерантність дає змогу людині приймати «чуже» (інше, відмінне), не втрачаючи при цьому власної ідентичності.

Переважає більшість науковців, підкреслюючи складність смислового перекладу терміна «толерантність», широко використовує категорію «терпимість», прирівнюючи толерантність і терпимість до інакомислення. Намагається розв'язати проблему співвідношення термінів «довіра» і «толерантність» Т. Скрипкіна. На її думку, довіра – це складне двополосне явище, пов'язане з довірою до себе, а також до тієї

частини світу, з якою суб'єкт має намір вступити у взаємодію. Якщо йдеться про взаємодію з іншою людиною, то довіра може трактуватися як внутрішній стан готовності суб'єктів, що взаємодіють, не тільки прийняти ціннісно-смыслову сферу один одного, а й співвіднести її з власними цінностями. Далі авторка робить припущення, що з погляду функціонального аналізу механізмом формування довіри є толерантність. Навіть більше, толерантність може існувати у формі авансованої довіри. Але з іншого боку, зауважує дослідниця, толерантність – це етап на шляху до взаємної довіри, це джерело соціального й психологічного добробуту суспільства [14, с. 47].

Т. Скрипкіна пропонує виділяти на теоретичному рівні, як мінімум, 5 толерантних особистісних позицій, які різняться за ступенем допустимої толерантності:

- толерантність як внутрішня настанова, як прийняття інакшого, чужого і як терпимість до нього;
- толерантність як культурологічна норма (зовнішнє вираження);
- толерантність як неупередженість, як байдужість до інакшого;
- толерантність до тих речей, які завдають шкоди;
- толерантність щодо того, що хтось завдає шкоди не нам, а комусь іншому, але нас це не обходить [14].

Проблематичною є повна (радикальна) толерантність, яка вимагає терпимості навіть

від радикалів, які потенційно становлять загрозу для дотримання прав частини громадян або стабільності соціальної системи.

Ефективна толерантність неминуче повинна бути абсолютною, щоб дієво виконувати свої функції – бути примусом, бути нетолерантною до нетолерантності. К. Попер це визначив як «парадокс терпимості»: «необмежена терпимість повинна призвести до нетерпимості». У цьому плані суперечка стосується меж терпимості – наскільки суспільство та його соціальні інститути можуть віднайти розумні засоби самозбереження, що до певної міри підмінює принцип толерантності [11].

Будь-який соціум, не маючи соціальної, культурної, етнічної однорідності для забезпечення стабільності та безконфліктності у своїх стосунках, стає толерантним один щодо одного. Тому ефективність толерантності залежить від обраної суспільством форми співвідношень характеру домінуючої свідомості – міфологічної, релігійної, секулярної або науково-суспільної.

Висновки. Отже, толерантність – це поважливе ставлення до іншої думки, лояльність щодо оцінки вчинків і поведінки інших людей, готовність до розуміння й співпраці в розв'язанні питань міжособистісної, групової та міжнаціональної взаємодії. Толерантність повинна усвідомлюватися сьогодні не тільки як орієнтація свідомості, а і як тип способу життя, що спирається на гармонійну сумісність кодів цивілізаційного розвитку людства, природи.

Список використаних джерел

1. Асташова Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений / Н. А. Асташова // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч.-метод. статей. – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Издательство Московского Психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – 368 с.
2. Безюлева Г. В. Толерантность: взгляд, поиск, решение / Г. В. Безюлева, Г. М. Шеламова. – М.: Вербум-М, 2003. – 168 с.
3. Братченко С. Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании / С. Л. Братченко // Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление. – Красноярск, 2003. – 120 с.
4. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер; пер. с нем. Ю. С. Терентьева, Н. Файнгольда. – М.: Высшая школа, 1993. – 175 с.
5. Зінченко А. Концептуальні ідеї розуміння сутності феномена «комунікативна толерантність» / А. Зінченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – Запоріжжя: б. в., 2009. – Вип. 3(56). – С. 213–219.
6. Каган М. С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
7. Лекторский В. А. Эпистемология классическая и неклассическая / В. А. Лекторский. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.

References

1. Astashova, N. A. (2003). *The problem of tolerance development in the system of educational institutions. Tolernantnoe soznanie i formirovanie tolerantnykh otnosheniy (teoriya i praktika): coll. of scientific and methodical works.* 2nd ed. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo Psikhologo-sotsialnogo instituta; Voronezh: Izdatelstvo NPO "MODEK". [in Russian].
2. Beziuleva, G. V., Shelamova, G. M. (2003). *Tolerance: opinion, search, solution.* Moscow: Verbum-M. [in Russian].
3. Bratchenko, S. L. (2003). *Psychological grounds of tolerance study in education. In: Pedagogy of development: key competences and their development.* Krasnoyarsk. [in Russian].
4. Buber, M. (1993). *Me and You. Trans. from German by Yu. S. Terentiev, N. Faingold.* Moscow: Vysshaya shkola. [in Russian].
5. Zinchenko, A. (2009). Conceptual ideas of understanding the essence of "communicative tolerance" phenomenon. *Pedahohika formuvannia tvorchoii osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. Zaporizhzhya*: [b. v.], 3 (56). 213-219. [in Ukrainian].
6. Kagan, M. S. (1988). *The world of communication: problem of intersubjective relations.* Moscow: Politizdat. [in Russian].
7. Lektorskiy, V. A. (2001). *Classical and non-classical epistemology.* Moscow: Editorial URSS. [in Russian].
8. Maslow, A. H. (1999). *Motivation and personality. Trans. from English.* SPb.: Yevraziia. [in Russian].

8. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу; пер. с англ. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
9. Петрова Г. И. Толерантность и коммуникация: коллективная монография / Г. И. Петрова; под ред. Г. И. Петровой. – Томск : Дельтаплан, 2002. – 178 с.
10. Погодина А. А. Толерантность: термин, позиция, смысл, программа [Электронный ресурс] / А. А. Погодина. – Режим доступа : <http://1september.ru/ru/his/2002/11/2.htm> – Заголовок с экрана (04.05.2015).
11. Попер К. Відкрите суспільство та його вороги [Електронний ресурс] / К. Попер. – К. : Основи, 1994. – Том 1. У полоні Платонових чарів. – 444 с. – Том 2. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. – 495 с. – Режим доступу : http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/politologija/karl_popper_vidkrite_suspilstvo_ta_jogo_vorogi/21-1-0-14368. – Назва з екрана (04.05.2015).
12. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб. : Питер Ком. – (Серия «Мастера психологии»), 1999. – 576 с.
13. Скок А. Г. Комуникативна толерантність викладача вищого навчального закладу / А. Г. Скок // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – № 34. – С. 79–84.
14. Скрипкина Т. П. Доверие и толерантность: существуют ли границы? / Т. П. Скрипкина // Межкультурный диалог: исследования и практика / под ред. Солдатовой Г. У., Прокофьевой Т. Ю., Лютой Т. А. – М. : Центр СМИ МГУ им. М. В. Ломоносова, 2004. – С. 47–56.
15. Тишков В. А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах (доклад на Международной научной конференции ЮНЕСКО «Толерантность и согласие») / В. А. Тишков // Очерки теории и политики этничности в России. – М. : Русский мир, 1997. – С. 256–274.
9. Petrova, G. I. (2002). *Tolerance and communication collective monograph*. Tomsk : Deltaplan. [in Russian]
10. Pogodina A.A. Tolerance : the term, position, sense, programme. Retrieved from :<http://1september.ru/ru/his/2002/11/2.htm>[in Russian].
11. Poper, K. Open society and its enemies [electronic resource]. Kyiv :Osnovy, 1994. Vol. 1.Captured by Plato's magic. Vol. 2.Sparkle of prophecy : Hegel, Marx and successors. Retrieved from :http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/politologija/karl_popper_vidkrite_suspilstvo_ta_jogo_vorogi/21-1-0-14368[in Russian].
12. Rean, A. A., Kolominskii, Ya. L. (1999). Social pedagogical psychology. SPb. : PiterKom. (Series "Masterapsikhologii"). [in Russian].
13. Skok, AG. (2007). Communicative tolerance of the teacher of higher educational institution. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 34. 79 - 84. [in Ukrainian].
14. Skripkina, T.P. (2004). *Trust and tolerance :are there any boundaries? In : Intercultural dialogue : research and practice. Eds. G. U. Soldatova, T.Yu. Prokofieva, T. A. Liuta. Moscow : Tsentr SMI MGU im. M.V. Lomonosova. 47 – 56. [in Russian].*
15. Tishkov, V.A. (1997). *Tolerance and agreement in transforming societies (report at the International scientific conference of UNESKO "Tolerance and agreement")*. In : *Essays on theory and policy of ethnicity in Russia*. Moscow : Russkii mir. 256 - 274. [in Russian].

Рецензент: Сегеда Н.А.. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Волкова Віра Андріївна

vera_bar@list.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,

Запорізька обл., 72312, Україна

doi:10.7905/нвмдпу.v0i14.1037

Матеріал надійшов до редакції 04.03.2015 р.

Подано до друку: 16.04.2015 р.